

Emzirme Öz-Yeterlilik Algısını Güçlendirmeye Temelli Antenatal Eğitimin Emzirme Öz-Yeterlilik Algısına ve Emzirme Başarısına Etkisi♦

Mothers Breastfeeding Self-Efficacy and Success: Analysis The Effect of Education Based on Improving Breastfeeding Self-Efficacy

MERLİNDA ALUS TOKAT *
HÜLYA OKUMUŞ **

Geliş Tarihi: 15.02.2013, Kabul Tarihi: 01.04.2013

ÖZET

Amaç: Dennis'in Emzirme Öz Yeterlilik Kuramına dayalı antenatal emzirme eğitiminin emzirme öz-yeterlilik algısına ve emzirme başarısına etkisini incelemektir.

Yöntem: İzmir ilinde bir Aile Sağlığı Merkezinde yapılan yarı-deneyssel bir çalışmadır. Çalışmaya davet edilen 109 gebe anneden 82'si (%75.2) çalışmaya katılmayı kabul etmiştir (41'i deney ve 41'i kontrol grubu). Gebelere Dennis'in Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramına dayalı toplam sekiz saatlik eğitim uygulanmıştır. Emzirme öz-yeterlilik algısı Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeğinin-Kısa Şekli ve Antenatal Emzirme Ölçeği, emzirme başarısı ise LATCH Emzirme Tanılama ve Değerlendirme Aracı kullanılarak değerlendirilmiştir. Emzirme Öz-Yeterlilik Algısı eğitim öncesi, eğitim sonrası, postpartum 1. ve 6. haftada değerlendirilmiştir. Emzirme başarısı ise postpartum 1. ve 6.haftada incelenmiştir. Sonuçları değerlendirmek için MANOVA, bağımsız gruplarda t testi ve bağımlı gruplarda t testi kullanılmıştır.

Bulgular: Sonuçlar deney grubunda emzirme öz-yeterlilik algısının daha yüksek olduğunu ve bu durumun ölçüm yapılan tüm zaman dilimlerinde devam ettiğini belirlenmiştir (p<0.01). Aynı zamanda deney grubu postpartum 1. (p<0.001) ve postpartum 6. haftada (p<0.05) daha iyi bir emzirme başarısı göstermiştir.

Sonuç: Dennis'in Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramına dayalı eğitim emzirme öz-yeterlilik algısını geliştirmede ve emzirme başarısını artırmada etkilidir. Bu nedenle mevcut eğitim programları tekrar incelenerek, bilgi vermek temeline dayalı eğitimler değil annelerin öz-güvenini geliştirecek nitelikte eğitimler düzenlenmelidir.

Anahtar kelimeler: Emzirme öz-yeterlilik algısı; emzirme başarısı; Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramı; hemşire.

♦ Bu makale, M. Alus Tokat'ın doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* M Alus Tokat, Yard. Doç. Dr.
Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi
Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği
Tel.: 0 232 412 47 81 Faks: 0 232 412 47 98
e-posta: merlinda_alus@yahoo.com

ABSTRACT

Aim: To evaluate the effects of an antenatal breastfeeding education program based on the Dennis Breastfeeding Self-Efficacy Theory for mothers' breastfeeding self-efficacy and breastfeeding success.

Methods: A quasi-experimental study was performed in a Maternal Child Health Center in Izmir, Turkey. A total of 82 out of 109 pregnant mothers (75.2%; 41 intervention and 41 control group) agreed to participate. Breastfeeding Self-Efficacy was measured with the Breastfeeding Self-Efficacy Short Form Scale and Antenatal Breastfeeding Self-Efficacy Short Form Scale, and breastfeeding success was measured with the LATCH Assessment Tool. Breastfeeding self-efficacy was measured before the education, as well as at one-week postnatal and six-weeks postnatal respectively. At one-week postnatal and six-weeks postnatal, breastfeeding success was also evaluated. To determine the effectiveness of the intervention MANOVA, independent samples t test and paired samples t test were used.

Results: The results indicate that the intervention group had significant higher breastfeeding self-efficacy and maintained this distinction in all measurement periods antenatally and postnatally (p<0.01). Furthermore, the intervention group presented significantly better results in breastfeeding success at one week postnatal (p<0.001) as well as at 6 weeks (p<0.05).

Conclusion: The breastfeeding education program, based on Dennis Breastfeeding Self-Efficacy, is effective for improving breastfeeding self-efficacy and breastfeeding success. Consequently, the existing education programs should be reviewed and programs should include contexts that will improve mothers' confidence, rather than just be informative briefings.

Key words: Breastfeeding self-efficacy; breastfeeding success; Breastfeeding Self-Efficacy Theory; nurse.

** H Okumuş, Prof. Dr.
Emekli Öğretim Üyesi
Tel.: 0 533 255 86 61
e-posta: hulya3.okumus@gmail.com

Giriş

Emzirmeyi desteklemek amacıyla DSÖ^[1] tarafından bebeklerin ilk 6 ay içerisinde sadece anne sütü ile beslenmeleri, “tam emzirmenin” sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Tam emzirme bebeğin vitamin, ilaç tedavisi gibi ürünlerin dışında herhangi ek bir ürün (su, meyve suyu, çay, anne sütü dışında farklı sütler, mama v.s) almama durumu olarak tanımlanmaktadır.^[2] Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarının (TNSA 2008) verilerine göre yaşamının 0-1 ay içerisindeki bebeklerin %68.9'u, 2-3. ayda %42'si, 4-5. ayda %21.9'u tam emzirmektedir.^[3] Tam emzirmenin yerine getirilmemesi sonunda süt salgısında azalma, memeye ilişkin sorunlar, bebeğin memeyi reddetmesi ve emzirmenin erken sonlandırılması ile sonuçlanabilmektedir. Literatüre göre annelerin tam emzirmenin önde gelen nedeni sütün yetersiz olarak algılanması ve bunun sonunda bebeğin doymadığı düşünmesinden kaynaklanmaktadır.^[4-6] Bu durum annenin emzirmeye ilişkin hissettiği öz-yeterlilik ile ilişkilidir.^[7] Dennis'egöre öz-yeterlilik kavramı ilk olarak Albert Bandura tarafından tanımlanmıştır.^[7] Bandura'ya^[8] göre öz-yeterlilik bir davranış veya görevi gerçekleştirme konusunda birey tarafından algılanan güçtür. Hedefe ulaşabilmek için istenilen davranışları kişinin başarıyla yerine getirebileceği inancıdır. Emzirme öz-yeterliliği algısı ise annenin emzirmeyle ilişkin hissettiği yeterliliktir. Emzirmeye ilişkin annenin algıladığı öz-yeterlilik daha önce yaşanan farklı durumlardaki zorluklar ile ilişkili olabilmektedir.^[7] Annenin emzirmeye ilişkin öz-yeterlilik algısı, annenin emzirip emzirmeyeceğini, bunun için ne kadar çaba sarf edeceğini, emzirmeye ilişkin düşüncelerini ve duygusal olarak bu süreçte karşılaşacağı zorluklar ile baş etmesini göstermektedir.^[5,7] Dennis yaptığı çalışmada annenin emzirme öz-yeterlilik algısının düşük olmasının sütün yetersiz olduğu algısı ile ilişkili olduğunu saptamıştır.^[7] Annenin sütünün yetersiz olduğunu düşünmesi onun emzirme becerisi ve emzirme sırasında ortaya çıkabilecek zorluklar ile baş etmesini etkileyecektir. Otsuka ve arkadaşları^[9] emzirme öz-yeterlilik algısı ile algılanan süt yetersizliği arasındaki ilişkiyi incelemişler ve öz-yeterlilik algısı yükseldikçe annelerin sütün yeterlilik algısının olumlu yönde etkilendiğini saptamışlardır.

Literatürde emzirmeyi güçlendirmede emzirme eğitiminin de önemli yere sahip olduğu belirtilmektedir. Kanıtı dayalı rehberler emzirmeyi desteklemek amacıyla uygulamalı eğitimler önermektedir.^[6,10] Serçekuş ve Mete antenatal eğitimin emzirme başarısını artırmada etkili olduğunu belirtmişlerdir.^[11]

Dünyada ve ülkemizde tam emzirmeyi destekleyen tüm eğitim programlarına rağmen uygulamada ilk 6 ay içerisinde anne sütünün yanında ek bir ürün verilmektedir. Bu durum verilen eğitimlerin bilgi düzeyinde verilmesinden ve belirli bir standart olmamasından kaynaklanabilmektedir. Emzirme öz-yeterlilik algısı emzirmede önemli bir faktör ise “*bu algıyı güçlendirmek başarıyı artırır mı?*” sorusunu düşündürmüştür.

Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramı

Bandura'nın öz-yeterlilik kavramını tanımlamasından etkilenerek Cindy-Lee Dennis Emzirme Öz-Yeterlilik Algısı'nın kaynaklarını ve etkileyen faktörleri tanımlayarak “Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramını” geliştirmiştir.^[7] Dennis'e göre annenin emzirme öz-yeterlilik algısı; annenin emzirip emzirmeyeceği, bunun için ne kadar çaba göstereceği, emzirmeye ilişkin düşünceleri ve duygusal olarak emzirme sürecinde karşılaşacağı zorluklar ile baş edebilmesini göstermektedir. Öz-yeterliliği yüksek olan anneler karşılaştıkları zorluklar karşısında kendilerini cesaretlendirmekte ve olumlu düşünerek olayları çözmeye çalışmaktadır. Bu anneler emzirmeyi daha çok tercih etmekte, daha cesur olmakta ve zorluklarla karşılaşmalarında pozitif davranmaktadırlar.^[7]

Anneler belirli davranışların onları istedik sonuca götürebileceğine inanabilirler, fakat bu davranışı yürütebilmekle ilgili hissettikleri öz-yeterlilik düşük olabilmektedir. Örneğin, anne bebeğine mama vermekten kaçınması gerektiğine inanmaktadır. Fakat aynı zamanda süt üretiminin yeterliliğini sağlama ve sütünün bebeğine yetip yetmediği konusunda karar veremiyorsa bebeğine mama vermemesi olanaksızdır. Bu nedenle annenin emzirmeyi başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi için hem belirli bir davranışın onları istedik sonuca götüreceğine inanmalı (örneğin emzirmeyi sürdürmek) hem de bu davranışı gerçekleştirme konusunda öz-güvene sahip olmalıdır.^[7]

Annenin emzirme öz-yeterliliği dört ana bilgi kaynağından etkilenmektedir; emzirmeye ilişkin annenin önceki deneyimleri, emzirmeye ilişkin annenin başkalarından gördüğü örnekler, emzirmeye ilişkin çevrenin desteği ve emzirmeye ilişkin annenin psikolojik durumudur. Sağlık personeli öz-yeterliliği geliştirmek için bu faktörler üzerine etki etmelidir.^[7,12]

Emzirmeye yönelik annenin önceki deneyimleri *-olumlu ve olumsuz-* şu andaki emzirme başarısı için harcanan çabayı ve sonucu etkileyecektir.^[6,13] Emzirmeye yönelik annenin başkalarından gördüğü örnekler *-Baskalarını emzirirken görmesi ve kendisi ile karşılaştırması-* önemlidir. Olumlu örnekler görmesi öz-yeterlilik algısını olumlu yönde etkileyecektir. Rol model çok önemlidir. Kadın çevresinde gördüğü emziren kadının yanısıra, televizyonda gördüğü veya dergide okuduğu bir örneği de rol model olarak alabilir. Eğer anne çevresinde emzirmede başarılı olan anneleri görürse emzirme konusunda başarılı olma olanağı daha yüksektir.^[5,14, 15]

Emzirmeye yönelik çevrenin sosyal ve sözel desteği kişinin kendisini güçlü hissetmesini etkileyen önemli bir etmendir. Bandura kişinin başarılı performans konusunda inancını artırmak için sözel destek, gerçekçi olma ve güven sağlamanın önemli olduğunu belirtmiştir.^[16] Emzirme danışmanı, hemşire, ebe, akran ve aile gibi kişiler tarafından sağlanan destekler de

emziren annelerin emzirme başarısında etkin olabilmektedir.^[5,14] (Şekil 1). Emzirmeye yönelik annenin psikolojik durumu -Başarı için duygusal rahatlık- çok önemlidir, çünkü anksiyete doğrudan süt salgılama refleksini etkileyecek bu da anne sütü üretimini etkileyecektir.^[7]

Amaç

Antenatal dönemde emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye temelli emzirme eğitiminin annenin emzirme öz-yeterlilik algısına ve postpartum emzirme başarısına etkisini incelemektedir.

Hipotezler:

H1 : Antenatal dönemde Dennis'in kuramına dayalı emzirme eğitimi alan anneler standart eğitim alan annelere göre eğitim sonrasında daha yüksek emzirme öz-yeterliliğe sahiptir.

H2 : Antenatal dönemde Dennis'in kuramına dayalı emzirme eğitimi alan anneler standart eğitim alan annelere göre postpartum 1. haftada daha yüksek emzirme öz-yeterliliğine sahiptir.

H3 : Antenatal dönemde Dennis'in kuramına dayalı emzirme eğitimi alan anneler standart eğitim alan annelere göre postpartum 6. haftada daha yüksek emzirme öz-yeterliliğine sahiptir.

H4 : Antenatal dönemde Dennis'in kuramına dayalı emzirme eğitimi alan annelerin standart eğitim alan annelere göre postpartum 1. haftada emzirme başarısı daha yüksektir.

H5 : Antenatal dönemde Dennis'in kuramına dayalı emzirme eğitimi alan annelerin standart eğitim alan annelere göre postpartum 6. haftada emzirme başarısı daha yüksektir.

Yöntem

Araştırmanın Tipi

Yarı-deneysel bir çalışmadır.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Uygulama İzmir ilinde bir Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezinde Ekim 2006-Aralık 2007 tarihlerinde uygulanmıştır. Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi gebelik, doğum sonu takip, sağlıklı çocuk izlemi, aşılama, aile planlaması gibi konularda hizmet vermektedir. Bu merkezde hemşireler, ebeler, pratisyen ve aile hekimleri görev almaktadır. Gebe ve postpartum annelerin takipleri kadın-doğum polikliniğinde sürdürülmektedir ve burada bir hemşire ve bir ebe çalışmaktadır. İzlemler sırasında hemşire/ebe gebelere emzirmeye ilişkin kısa 3-5 dk. temel bir bilgi vermektedir.

Örneklem

Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezine kayıtlı gebelerden basit rastgele sayılar tablosu kullanılarak kayıtlı gebelere sayılar verilmiş ve raslantsal olarak deney veya kontrol grubuna yerleştirilmiştir.^[17] Çalışmaya davet edilen 109 anneden 82'si (%75.2) çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Bunların 41'i kontrol ve 41'i deney grubunda yer almıştır. Örneklemi; ikinci trimesterın sonunda veya üçüncü trimesterde, primigravida ve sağlıklı gebeliği olan, sistematik bir hastalığı olmayan ve emzirmeyi planlayan gebeler oluşturmuştur.

Güç analizi

Örneklem büyüklüğünü belirlemek için güç analizi (power analizi) yapılmıştır. Araştırmanın gücü, iki uygulama arasındaki farkı ortaya koyabilme olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın gücü 1 - β hata olasılığı olarak ifade edilir ve genel olarak araştırmaların an az %80 güce sahip olması gerekmektedir. Chezem ve arkadaşlarının^[18] çalışmasına göre, emzirme öz-yeterlilik verileri kullanılarak %80 gücü elde etmek için her bir grup için 28'er gebenin yeterli olacağı saptanmıştır. Araştırmanın sonunda deney grubu 41 ve kontrol grubundan 41 gebe alınmıştır ve kendi verilerimizle yapılan değerlendirme doğrultusunda çalışmanın gücü %86.8 olarak bulunmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamına alınan gebelerin sosyo-demografik ve gebelik özelliklerini değerlendirmek amacıyla literatür doğrultusunda araştırmacı tarafından geliştirilen Gebe Tanılama

Şekil 1: Öz-yeterlilik kavramının çerçevesi^[7]

Formu kullanılmıştır. Bu form toplam 8 sorudan oluşmaktadır. Soruların 6'sı sosyo-demografik özelliklerine yönelik, 2'si gebelerin gebelik haftasını ve gebelik boyunca sorun yaşama durumunu değerlendirmektedir.

Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeği *-kısa şekli-* 2003 yılında Dennis tarafından oluşturulmuştur. Ölçek emzirme öz-yeterliliğini değerlendirilen toplam 14 maddeden oluşmuştur. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, ölçeğin maddeleri 1= "hiç emin değilim"den 5= "her zaman eminim"e kadar derecelendirilerek değerlendirilmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 14, en yüksek puan 70'tir; yüksek puan daha yüksek emzirme öz-yeterliliği anlamına gelmektedir. Dennis^[19] ölçeğin postpartum dönemde kullanılmasının uygun olduğunu belirtmektedir. Aluş Tokat, Okumus ve Dennis^[20] Emzirme Öz Yeterlilik Ölçeğinin kısa şeklini Türkçe güvenilirlik geçerlilik çalışmasını yapmışlar ve Cronbah alpha değerini 0.86 bularak ölçeğin Türk kültürü için uygun olduğunu saptamışlardır. Ölçeği kişi kendisi doldurabiliyor ve uygulanma süresi 5-7 dakika arası değişmektedir.

Antenatal Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeği- Dennis^[19] Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeğinin Kısa Şeklinin maddelerinde "gelecek zaman" ifadesi kullanılarak gebelik döneminde de kullanımının mümkün olduğunu belirtmiştir. Dennis'in önerileri doğrultusunda ölçek maddeleri gelecek zaman ifadeleriyle değiştirilmiş, güvenilirlik geçerlilik çalışmaları yapılarak ölçeğin antenatal şekli oluşturulmuştur. Örn: "Bebeğimi her zaman emzirebileceğime inanıyorum". Antenatal Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeği'nin Türkçe şeklinin Cronbah alpha değeri 0.87 olarak bulunmuştur.^[20] Ölçekten alınan puan, uygulanma şekli ve uygulanma süresi Emzirme Öz-Yeterlilik Ölçeğinin Kısa Şekliyle aynıdır.

LATCH Emzirme Tanılama ve Değerlendirme Aracı 1993 yılında Deborah Jensen ve Sheilla Wallace tarafından geliştirilmiştir.^[21] Beş değerlendirme kriterini içermektedir. Tanılama aracının ismi LATCH bu beş kriterin İngilizcedeki baş harflerinden oluşturulmuştur: L, memeyi tutma (Latch on the breast); A, bebeğin yutma hareketinin görülmesi/duyulması (Audible swallowing); T, meme

Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezinde kayıtlı gebeler rasgele olarak;

Şekil 2: Uygulamanın basamakları

ucunun tipi (Type of the nipple); C, annenin meme ve meme ucuna ilişkin rahatlığı (Comfort breast/nipple) ve H, bebeği tutuş pozisyonudur (Hold/Help). Her madde 0-2 puan arası değerlendirilmektedir. Araçtan alınabilen toplam puan 10 olup, yüksek puan yüksek emzirme başarısı anlamına gelmektedir. Yenal ve Okumuş tarafından aracın Türkçe güvenilirliği yapılmış ve kullanım için uygun ve güvenilir bir tanılama aracı olduğu saptanmıştır.^[22] Tanılama aracı olduğundan araştırmacı tarafından değerlendirilmektedir. Anne emzirme sırasında izlenir ve basamaklar değerlendirilir. Uygulama süresi 5-10 dakikadır. Aracın orjinal şeklinin Cronbach alfa değeri 0.93 bulunurken, Türkçe uyarılma çalışmasında 0.95 bulunmuştur.

Uygulama Basamakları

Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi'ne kayıtlı olan ve örneklem özelliklerine uyan gebelerin kayıtları alınmıştır. Gebeler basit rastgele sayılar tablosu kullanılarak deney ve kontrol grubuna yerleştirilmiştir. Deney grubuna emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye temelli eğitim uygulanıp, kontrol grubuna merkezde sürdürülen standart eğitim uygulanmıştır. Deney grubunun eğitim programı literatürdeki örnekleri ve kuramları uygulamaya aktarma konusunda uzman olan üç kişi tarafından alınan geribildirimler doğrultusunda şekillenmiştir. Eğitimden önce deney ve kontrol grubundaki gebelerin antenatal emzirme öz-yeterlilikleri değerlendirilmiş; daha sonra deney grubunda olan gebelere kurama dayalı grup eğitimi verilirken, kontrol grubundaki gebelere merkezde uygulanan standart bireysel bilgilendirme uygulanmıştır. Eğitimlerin sonunda hem deney hem de kontrol grubunda antenatal emzirme öz-yeterlilikleri tekrar değerlendirilmiştir. Postpartum 1. ve 6. haftada ise ev ziyaretleri yapılarak her iki grupta hem emzirme öz yeterlilikler hem de LATCH kullanılarak emzirme başarıları incelenmiştir (Şekil 2).

Deney Grubu

Deney grubuna uygulanan eğitim Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi tarafından ayrılan eğitim odasında gerçekleştirilmiştir. Eğitimler 4-5 kişilik gruplarda yürütülmüş ve eğitimlerde slayt, maket, video, rol-play, akran, vaka tartışma gibi yöntemler kullanılmıştır. Eğitimlerin küçük gruplarda yapılmasının nedeni gebelere düşünce ve duygularını ifade edebilmek için yeterli fırsat sağlamaktır. Program haftada 2 saat, toplam 4 hafta sürmüştür. Eğitim programı Dennis'e göre emzirme öz-yeterlilik algısını etkileyecek faktörler üzerinde temellendirilmiştir (Tablo 1). Deney grubunda yer alan gebelerin tümü bu dört haftalık eğitim programını tamamlamıştır.

Kontrol Grubu

Eğitim, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezinde çalışan tek bir ebe tarafından yürütülmüştür. Gebelere emzirmeye ilişkin kısa bilgi düzeyinde bir eğitim uygulanmıştır. Eğitim yaklaşık 30 dakika olmak üzere her gebeye bireysel

olarak bir kez uygulanmıştır. Araştırmacı ebe ile işbirliği içerisinde çalışarak ölçüm araçlarını uygun zaman diliminde uygulamıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Etik Komitesinden onay alınmış, daha sonra İzmir İl Sağlık Müdürlüğü ve araştırmanın yapılacağı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezinden izin ve merkeze başvuran gebelere çalışmanın amacı açıklanarak çalışmaya katılmayı kabul edenlerden yazılı onam alınmıştır.

İstatistiksel Analiz

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 15.0 paket programı kullanılmıştır. Emzirme öz-yeterlilik algısı antenatal dönemde eğitim öncesi, eğitim sonrası, postpartum dönemde birinci ve altıncı haftada olmak üzere toplam 4 kez değerlendirilmiştir. Her bir grubun emzirme öz-yeterlilik algısı için yapılan 4 değerlendirme arasındaki farkı saptamak için tekrarlayan ölçümlerde çok yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bu analizin sonucunda grup, grup x zaman ve zaman yönünden fark olup olmadığı değerlendirilmiştir. Zaman faktörü için Bonferroni düzeltilmiş eşleştirilmiş t testi kullanılmıştır.

Her bir zaman diliminde deney ve kontrol grubu arasında emzirme öz-yeterlilik algısı yönünden farkı değerlendirmek için iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi uygulanmıştır.

Emzirme başarısı postpartum birinci ve altıncı haftada değerlendirilmiştir. Deney ve kontrol grubunun emzirme başarısı (LATCH) yönünden farkını değerlendirmek için iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının kendi içinde birinci ve altıncı hafta emzirme başarısı yönünden farkı değerlendirmek için iki eş arasındaki farkın önemlilik testi kullanılmıştır.

Bulgular

Deney grubunda yer alan gebelerin yaş ortalaması 26.8±3.8 kontrol grubunda 25.4 ±4.6 bulunmuştur. Gebelik haftalarının ortalaması deney grubunda 29.6±2.2, kontrol grubunda 28.7±3.8 olarak saptanmıştır. Deney grubunda gebelerin %51.2'i kontrol grubunda 48.8'i ilköğretim mezunudur. Anne adaylarının deney grubunun %73.2'si, kontrol grubunun %78.1'i çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Hem deney hem de kontrol grubunda gebelerin tümü termde doğum yapmıştır.

Eğitimin Emzirme Öz-Yeterlilik Algısına Etkisi

Deney ve kontrol grubu arasında emzirme öz-yeterlilik algısı yönünden farkı belirlemek amacıyla yapılan tekrarlayan ölçümlerde çok yönlü varyans analiz sonucunda deney grubunda emzirme öz-yeterliliği yüksek (F= 8.58; p<0.01) bulunmuştur. Zaman faktörü açısından değerlendirildiğinde;

Tablo 1: Deney Grubu Eğitim Planı

AMAÇ	EĞİTİM İÇERİĞİ	DENNİS'E GÖRE ETKİLENER ALANLAR
1. HAFTA DERSİ		
Emzirme öz-yeterliliği etkileyebilecek alanları tanımlamak	<ul style="list-style-type: none"> Emzirme öz-yeterlilik algısının ön değerlendirilmesi Emzirmeye ilişkin deneyimleri tartışma Emzirmeye ilişkin korkulan tartışma Emzirmeye ilişkin algılanan olumlu ve olumsuz düşünceleri tartışma 	<ul style="list-style-type: none"> Önceki deneyimler Başkalarında örnek görme Psikolojik durum
Anne adaylarının emzirme konusunda motivasyonunu, seçim sürecini etkilemek	<ul style="list-style-type: none"> Anne sütü ile beslenmenin önemini tartışma 	<ul style="list-style-type: none"> Önceki deneyimler Başkalarında örnek görme Psikolojik durum
2. HAFTA DERSİ		
Emzirmeye ilişkin yanlış bilgileri ve algıları düzeltmek	<ul style="list-style-type: none"> Memenin anatomisi Laktasyonun fizyolojisi Annenin bu uygulamalara ilişkin endişelerinin tartışılması Maketler kullanılarak doğru emzirme pozisyonlarının denenmesi Annenin emzirme döneminde beslenmesi Bu konularla ilişkin vaka çalışmaları ve rol play Doğru emzirme tekniklerine ilişkin video izleme 	<ul style="list-style-type: none"> Önceki deneyimler Başkalarında örnek görme Psikolojik durum Çevrenin desteği
Yetersiz süt konusunda endişeleri gidermek	<ul style="list-style-type: none"> Yeterli süt nedir konusunun tartışılması Süt yeterliliğine ilişkin vaka çalışmalarının yapılması 	
3. HAFTA DERSİ		
Emzirmeye ilişkin bireyin önceki deneyimleri tanımlamak	<ul style="list-style-type: none"> Meme sorunlarına ilişkin gördükleri örnekler üzerinden tartışmak Hissettikleri riskler konusunda tartışmak Meme sorunlarına ilişkin var olan bilgilerini tartışmak 	<ul style="list-style-type: none"> Önceki deneyimler Başkalarında örnek görme Çevrenin desteği Psikolojik durum
Meme sorunlarına ilişkin bilgilerini artırmak ve önlemek/baş etmek için güven geliştirmek	<ul style="list-style-type: none"> Meme ve meme ucuna ilişkin gelişebilecek sorunlar ve etiyolojisi konusunda bilgilendirmek Sorunların gelişmesini engelleyecek adımlar konusunda bilgilendirmek 	
Başkalarının yaşadığı meme sorunlarından öğrenmek	<ul style="list-style-type: none"> Emzirme sorunlarına ilişkin video izlemek İlişkili vaka çalışmaları ve rol play Akran desteği 	
4. HAFTA DERSİ		
Pozitif ve negatif duyguları etkilemek	<ul style="list-style-type: none"> Emziren anne ile deneyimlerine yönelik paylaşım Olumlu emzirme örneklerine ilişkin video izlemek 	<ul style="list-style-type: none"> Önceki deneyimler Başkalarında örnek görme
Gebenin sorumluluk almasını sağlamak için emzirme planı yapmak	<ul style="list-style-type: none"> Emzirme planı hazırlamak (ne kadar emzirecek, ne kadar süre tam emzirme v.s) 	<ul style="list-style-type: none"> Çevre desteği Psikolojik durum

annelerin eğitim sonrası postpartum 1. ve postpartum 6. haftadaki emzirme öz-yeterliliğinde eğitim öncesine göre anlamlı derecede yükselmeler olduğu saptanmıştır (F=96.42; p<0.001). Zaman x grup etkileşimine göre deney grubunun emzirme öz-yeterlilik algısı üç zaman diliminde de daha yüksek olarak değerlendirilmiştir (F=30.5; p<0.001) (Tablo 2). Farkın hangi zaman diliminden (eğitim öncesi, sonrası, postpartum 1. ve 6. hafta) kaynaklandığını belirlemek için Bonferroni düzeltilmiş eşleştirilmiş örneklemelerde t testi ileri analizi kullanılmıştır. Eğitim öncesi-eğitim sonrası, eğitim öncesi-postpartum 1.hafta, eğitim öncesi postpartum 6.hafta, eğitim

sonrası- postpartum 6.hafta, postpartum 1.hafta -postpartum 6.hafta zaman dilimlerinde emzirme öz-yeterlilik algısı farklı bulunmuştur. Bu sonuçlar H1, H2 ve H3'ü desteklemektedir. Sadece eğitim sonrası - postpartum 1.haftadaki emzirme öz-yeterlilik algısı her iki grupta farklı bulunmamıştır (p>0.05).

Eğitimin Emzirme Başarısına Etkisi

Emzirme başarısını değerlendirmek amacıyla LATCH tanımlama aracı kullanılmıştır. Deney ve kontrol grubunda elde edilen LATCH puan ortalamaları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2: Deney ve Kontrol Grubu Annelerin Eğitim Öncesi, Eğitim Sonrası, Postnatal 1. ve 6. Haftada Emzirme Öz-Yeterlilik Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

EMZİRME ÖZ YETERLİLİK PUAN ORTALAMALARI											
GRUP	Eğitim öncesi ^a		Eğitim Sonrası ^b		Postpartum 1.hafta ^c		Postpartum 6.hafta ^d		Etki		
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	F	p	
DENEY GRUBU	48.23 ± 7.7		64.2 ± 6.4		63.5 ± 11.2		67.6 ± 9.2		Grup Zaman	8.58	0.005**
										96.42	0.000***
KONTROL GRUBU	50.3 ± 9.3		54.07 ± 8.2		56.3 ± 12.6		62.6 ± 13.7		Grup x Zaman	30.5	0.000***

*_a<_b<_c<_d; **_p<0.01; ***_p<0.001**Tablo 3:** Postnatal 1.ve 6. Haftada Deney ve Kontrol Grubunun Emzirme Başarı Puanlarının (LATCH) Karşılaştırılması

GRUP	1. hafta LATCH		6.hafta LATCH		Bağımlı gruplarda	
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	t	p
DENEY GRUBU	9.05 ± 1.9		9.6 ± 1.6		-3.368	0.004**
KONTROL GRUBU	7.46 ± 1.0		8.43 ± 1.7		-4.315	0.000***
BAĞIMSIZ GRUPLARDA	t	1.457	2.014			
	p	0.000***	0.036*			

* _p<0.05; **_p<0.01; ***_p<0.001

Postpartum birinci haftada deney ve kontrol grubunun emzirme başarı puanı arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmış ve H4 hipotezi kabul edilmiştir ($p < 0.001$). Aynı şekilde postpartum 6. haftada da deney grubunun kontrol grubuna göre daha yüksek emzirme başarı puanına sahip olduğu ve aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiş, böylece H5 hipotezi desteklenmiştir ($p < 0.05$). Deney grubunun kendi içerisinde birinci ($X = 9.05$; $SD = 1.9$) ve altıncı haftada ki ($X = 9.6$; $SD = 1.6$) emzirme başarı açısından fark ($p < 0.01$) saptanmıştır. Benzer olarak kontrol grubunda da kendi içerisinde postpartum birinci ($X = 7.46$; $SD = 1.0$) ve altıncı hafta ($X = 8.43$; $SD = 1.7$) farklı emzirme başarıları göstermiştir ($p < 0.001$). Her bir grubun zaman içerisinde emzirme başarılarını artırdığı belirlenmiştir.

Tartışma

Eğitimin Emzirme Öz-Yeterlilik Algısına Etkisi

Deney ve kontrol grubunda farklı zaman dilimlerinde yapılan emzirme öz-yeterlilik değerlendirmesinde grup, grup X zaman ve zaman yönünden deney grubun lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sonuç emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye temelli eğitimin etkinliğini

göstermektedir. Zaman dilimi yönünden sadece eğitim sonrasıyla postpartum birinci haftada gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu sonuç eğitimin etkinliğini gösteren olumlu bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Bunun nedeni eğitim sonunda geliştirilen emzirme öz-yeterlilik algısının, annenin bebekle karşılaştığı ve sorunlarla en çok yüzleştiği postpartum 1. haftada da benzer düzeyde devam etmesidir. Postpartum birinci haftada annelerin emzirme öz-yeterlilik algısında eğitim sonrasına göre anlamlı bir artış olmamasına rağmen benzer düzeyde devam etmesi girişiminin gücünü göstermektedir. Postpartum 6. haftada emzirme öz-yeterlilik algısı açısından gruplar arasında fark olmasına rağmen her iki grupta da deneyimle algının güçlendirildiği görülmüştür. Bu sonuç emzirme öz-yeterlilik algısını geliştirmeye yönelik girişimlerin özellikle postpartum ilk haftalarda çok önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü emzirmeyi sürdüren anneler, zaman içerisinde kendilerini geliştirmekte ve kendilerini daha rahat hissetmektedirler. Hemşireler/ebeler özellikle anneleri postpartum erken dönemde güçlendirerek bu alandaki başarıyı artırabilirler. Benzer bir sonuç olarak, Noel-Weiss ve arkadaşları^[22] Bandura'nın teorisine ve yetişkin eğitim ilkelerine temellendirilmiş antenatal dönemde uygulanan emzirme çalıştay (workshop) programının emzirme öz-yeterlilik algısına etkisini değerlendiren bir çalışma yapmışlardır. Emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye 2.5 saatlik çalıştay sonrasında hem postpartum 4. hem de 8. haftada deney grubunun emzirme öz-yeterliliğini kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı tespit etmişlerdir. Postpartum 8. haftada gruplar arasında fark istatistiksel olarak anlamlı olsa da kontrol grubunda da öz-yeterlilik puanlarının arttığı görülmüştür. Noel-Weiss ve arkadaşlarının çalışmasından farklı olarak bu çalışmada Bandura'nın ilkelerini emzirmeyele birleştiren Dennis'in Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramının ilkeleri kullanılmıştır. Eğitimlerin grup ortamında yürütülmesi, emziren anneye etkileşim sağlanması gibi değişik uygulamalarla kişilerarası etkileşim, emziren akranları görerek akran ve sosyal destek ilkeleri desteklenmiştir. Deney grubunun kontrol grubuna göre emzirme öz-yeterlilik algısının daha yüksek olması Dennis'in kuramına dayalı yapılandırılmış eğitimin sonuçları olumlu yönde etkilenmesinden kaynaklanmıştır.

düşünülmektedir. Fakat Dennis'in kuramına dayalı 8 saatlik bu eğitim programının sonuçları Noel-Weiss ve arkadaşlarının^[22] 2.5 saatlik programının sonuçlarının benzer olması emzirme öz-yeterlilik algısının güçlendirecek etkin bir eğitimin süresinin değerlendirilmesi gereksinimini ortaya koymaktadır.

Eğitimin Emzirme Başarısına Etkisi

Deney grubunda emzirme başarısının postpartum 1. ve 6. haftada kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Deney grubundaki annelerin bebeği memeye yerleştirme, bebeğin memeyi tutuşu, meme sorunları gelişiminin daha az olduğu saptanmıştır. Gruplar arasında emzirme öz-yeterlilik yönünden fark olduğu düşünüldüğünde, emzirme öz-yeterlilik algısının emzirme başarısıyla paralel bir sonuç gösterdiği görülmektedir. Bu sonuç, Palda ve arkadaşlarının 45 çalışmayı inceleyerek hazırladıkları "Emzirmeyi geliştirecek müdahaleler: kanıtların uygulamada kullanılması" başlıklı rehberde, eğitim ve telefon desteğinin emzirme başarısını önemli ölçüde etkilediği, yazılı materyalin ise tek başına etkinliğinin olmadığını belirtmişlerdir.^[10] Ontario Hemşireler Derneği'nin (Registered Nurses Association of Ontario) 2003 yılında 175 çalışmayı değerlendirerek hazırladıkları "Emzirmede en iyi uygulamalar: Hemşireler için Rehber" başlıklı rehberde, emzirmeye ilişkin eğitimlerin antenatal dönemde başlamasının emzirme etkinliğini artırdığını belirtmişlerdir. Kanıta dayalı rehberlerde eğitimin önemi vurgulanmakta ve sonuçları çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.^[24] Bu sonuçlar doğrultusunda antenatal dönemde başlayan eğitimin anneleri emzirmeye aşamalı ve etkin hazırladığı, ilk emzirme deneyimini yaşamada daha iyi baş etmelerini sağladığı, böylece emzirme başarısının artırdığı düşünülmektedir. Fakat bu çalışmada elde edilen sonuç ek olarak mevcut kanıt çalışmaları güçlendirmeye destek sağlamaktadır. Çünkü kurama dayalı eğitimin etkinliğini desteklemektedir. Emzirme tekniğine ilişkin rol-play, emziren anneyi görme (video, akran desteği) gibi değişik uygulama yöntemleri emzirmeye verilen eğitimin, etkinliğinin artırılabilirliği düşünülmektedir.^[7,8,25] Leslie ve Wiles 20 kontrol ve 20 deney grubu primipar annelerle gerçekleştirdikleri çalışmada, deney grubunda olan anneler emzirme hazırlık sınıfına katılmış, kontrol grubuna ise herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Postpartum dönemde yapılan emzirme başarı değerlendirmesinde, emzirme hazırlık sınıfına katılan ve bu eğitimi alan annelerin emzirme başarısını kontrol gruba göre yüksek saptamışlardır.^[26] Çalışmanın sonuçları Leslie ve Wiles sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Emzirme hazırlık sınıfları gibi annelere interaktif eğitim (bilgi, rol-play, video) sağlayan değişik uygulamaların annelerin hazır oluşluğunu artırdıkları ve emzirme konusunda daha başarılı olmasını sağladıkları düşünülmektedir. Bu gibi eğitim uygulamaları Bandura ve Dennis'in belirttiği bireylerin davranışa ilişkin deneyim yaşamasını, başkalarını bu davranışı yerine getirirken görmesi, davranışa ilişkin hissettiği duyguları anlamasında katkı sağlayarak başarıyı artırabilmektedir.^[7,8]

Chezem ve arkadaşları,^[18] emzirme bilgisinin annenin emzirmeye ilişkin kendine güveni ve planları ile emzirme sonuçlarına etkisini incelemişlerdir. Emzirmeye ilişkin annenin bilgili olmasının, annenin hissettiği güveni, emzirmeyi planlama ve uygulama başarısını olumlu etkilediği belirtilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, Chezem ve arkadaşlarının sonuçları ile örtüşmektedir, emzirmeye ilişkin bilgiyi artırma ve planlama yapmanın emzirme sonuçlarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Anneleri bilgilendirmenin yanı sıra eğitimin sonunda emzirmeye ilişkin planlanmanın yapılması Dennis'in kuramına göre psikolojik faktörleri etkilemektedir. Emzirme eğitim programlarında emzirme planına yer verilmesi ve anne ile beraber emzirme planı yapılması annenin daha çok sorumluluk almasını ve belirli bir plan çerçevesinde davranmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda annenin başarılı emzirmeye bir adım daha yaklaşacağı düşünülmektedir. Emzirme Öz-yeterlilik Kuramına dayalı emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye temelli bir eğitim programı emzirme başarısını olumlu etkileyerek tam emzirme süresini de artıracaktır. Emzirme süresinin istenilen düzeyde olması için emzirmenin başarılı bir şekilde geçekleşmesi gerekmektedir. Bu çalışmada emzirme süresi değerlendirilmemiştir; fakat postpartum 6. haftada deney grubunda kontrol grubuna göre emzirme başarısının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olması, deney grubunda emzirmenin daha uzun bir süre devam edeceğini göstergesi olduğu düşünülmektedir. Li-Yin ve arkadaşları^[27] Tayvan'da prenatal 20-32. hafta arasında uyguladıkları 90 dakikalık emzirme eğitiminin postpartum ilk 3 gün içerisinde ve 1 ay sonraki etkinliğini değerlendirmişlerdir. Her iki değerlendirme diliminde eğitim alan grupta emzirme bilgisinin daha fazla olduğunu, fakat postpartum 1. ayda emzirme problemleri yaşama yönünden anlamlı bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Li-Yin ve arkadaşlarının emzirme problemlerine ilişkin sonuçları bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Bu durum, Li-Yin ve arkadaşlarının emzirme eğitimine gebeliğin erken döneminde başlamaları ve eğitimin çok kısa süreli olmasından kaynaklanabilir. Gebeliğin 20-32. hafta gibi geniş bir zaman aralığında olan gebelerin alınması farklılıkların doğmasına neden olabilir. Gebeliğin 20. haftası, gebenin emzirmenin önemini anlaması için çok erken bir zaman dilimi olabileceğinden gebenin eğitimden yararlanabilme olasılığını azaltabilir. Emzirme eğitiminin etkinliğini artırabilmek için eğitimin annenin kendini emzirmeye daha yakın hissettiği üçüncü trimesterde yapılması daha uygun görünmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Eğitimlerin 4-5 kişilik gruplarda gerçekleşmesi etkili fakat zaman alıcı bir uygulamadır. Bu nedenle günlük uygulamada yapılması zor olabilmektedir. Alanda kullanılması açısından daha büyük gruplarda eğitimler yapılarak, emzirme öz-yeterlilik algısına etkinliği değerlendirilebilir. Çalışma, eğitimin erken dönemde emzirme başarısına etkisi konusunda bilgi vermektedir; fakat toplam emzirme süresini değerlendirmemektedir. Eğitimin emzirme süresine etkisi, etkili ve yeterli eğitim saati ve gruplarda yer alması gereken kişi sayısı personel ve zaman

planlaması açısından önemli ve değerlendirilmesi gereken konulardır.

Sonuç

Dennis'in Emzirme Öz-Yeterlilik Kuramına temellendirilmiş emzirme eğitimi emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmede ve emzirme başarısını artırmada etkilidir. Bu sonuç doğrultusunda emzirmeye ilişkin var olan eğitim programları tekrar değerlendirilerek, sadece bilgi verici yapıda değil anneleri güçlendirecek yapıda düzenlenmelidir. Böylece ülkemizde annelerin en çok yaşadıkları "acaba sütüm yetecek mi?" endişesi azalacaktır. Hemşire ve ebeler bu konuda kilit rolde olup, sağlıklı toplum oluşturmada en önemli yere sahip emzirmeye gerekli özeni göstermelidir.

KAYNAKLAR

1. Dünya Sağlık Örgütü. Integrated Management of Pregnancy and Childbirth. Pregnancy Childbirth, Postpartum and Newborn Care: A Guide for Essential Practice. 2003. http://www.rbm.who.int/partnership/wg/wg_pregnancy. (Erişim tarihi: 25 Eylül 2012).
2. Cadwell K, Turner-Maffei C. Continuity of care in breastfeeding: Best practices in the maternity setting. Boston: Jones and Bartlett Publishers; 2008.
3. TNSA Türkiye nüfus ve sağlık araştırmaları. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. 2008. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa> (Erişim tarihi: 25 Eylül 2012).
4. Duffy PE, Percival P, Kershaw E. Positive effects of an antenatal group teaching session on postnatal nipple pain, nipple trauma and breast feeding rates. *Midwifery* 1997; 13(4):189-196.
5. Dennis CL. Breastfeeding initiation and duration: a 1990-2000 literature review. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing* 2002; 31(1):12-32.
6. Dyson L, McCormick FM, Renfrew MJ. Interventions for promoting the initiation of breastfeeding. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. <http://www2.cochrane.org/reviews/en/ab001688.html> (Erişim tarihi: 25 Eylül 2012).
7. Dennis CL. Theoretical underpinnings of breast-feeding confidence: a self-efficacy framework. *Journal of Human Lactation* 1999;15(3):195-201.
8. Bandura A. Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review* 1977; 84(2):191-215.
9. Otsuka K, Dennis C-L, Tatsuoka H, Jimba M. The relationship between breastfeeding self - efficacy and perceived insufficient milk among Japanese mothers. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing* 2008; 37(5):546-555.
10. Palda VA, Guise JM, Wathen CN Interventions to promote breast-feeding: A pplying the evidence in clinical practice. *Canadian Medical Association Journal* 2004;170(6):976-978.
11. Serçekuş P, Mete S. Turkish women's perceptions of antenatal education. *International Nursing Review* 2010; 57(3):395-401.
12. Blyth R, Creedy D, Dennis CL. Effect of maternal confidence on breastfeeding duration: an application of breastfeeding self-efficacy theory. *Birth* 2002; 29(4):278-284.
13. Bandura A. Self-Efficacy. In R J Corsini (Eds.), *Encyclopedia of Psychology* Wiley. New York, USA;1994.
14. Arlotti J, Cottrell B, Lee S, Curtin C C. Breastfeeding among low-income women with and without peer support. *Journal of Community Health Nursing* 1998; 15(3):163-178.
15. Bandura A. Health promotion by social cognitive means. *Health Education & Behavior* 2004; 31(2):143-164.
16. Bandura A. Health promotion from the perspective of social cognitive theory. *Psychology and Health* 1998; 13(2):249-623.
17. Akgül A. Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri. *Kişisel Yayınlar*; 2005.
18. Chezem J, Friesen C, Boettcher J. Breast - feeding knowledge, breast-feeding confidence and infant - feeding plans: effect of actual feeding practices. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing* 2003; 32(1):40-47.
19. Dennis CL. The breastfeeding self-efficacy scale: psychometric assesment of the short form. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing* 2003; 32(6):734-744.
20. Alus-Tokat M, Okumus H, Dennis C-L. Translation and psychometric assessment of the breast-feeding self efficacy scale short form among pregnant and postnatal women in Turkey. *Midwifery* 2010; 26(1):101-108.
21. Jensen D, Wallace S, Kelsay P. LATCH: A breastfeeding charting system and documentation tool. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing* 1994; 23(1):27-32.
22. Yenal K, Okumus H. LATCH emzirme tanımlama aracının güvenilirliğini inceleyen bir çalışma. *Hemsirelikte Arastırma Gelistirme Dergisi* 2003 5(1):38-44.
23. Noel-Weiss J, Rupp A, Cragg B, Bassett V, Woodend K. Randomized controlled trial to determine effects of prenatal breastfeeding workshop on maternal breastfeeding self- efficacy and breastfeeding duration. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing* 2006; 35(5):616-624.
24. Registered Nurses Association of Ontario Breastfeeding Best Practice Guidelines for Nurses 2003. <http://www.guideline.gov>. (Erişim tarihi: 25 Eylül 2012).
25. Pender NJ, Murdaugh C, Parsons MA. *Health Promotion in Nursing Practice*. Upper Prentice-Hall Health, Saddle River NJ; 2006.
26. Leslie S, Wiles RN. The effect of prenatal breastfeeding education on breastfeeding success and maternal perception of the infant. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing* 2006; 13(4):253-257.
27. Li-Yin SS, Chien LY, Tai CJ, Lee CF. Effectiveness of a prenatal education program on breastfeeding outcomes in Taiwan. *Journal of Clinical Nursing* 2008; 17(3):296- 303.